

Klockar Carlholm hänger upp sin viol

Den gammalsvenska julen möter oss här i en detaljrik skildring. Det var en lång rad festligheter, ända tills klockar Carlholm från Västra Tollstad — flitigt anlitad spelman — vid tjugondag Knut hängde upp sin violin och vardagen vidtog. Kapitlet är så långt och handlar om så månghanda ting, att det här återges något förkortat. Författaren börjar här med att från studentmiljön i Uppsala minnas den glada ungdomstiden bland vänner i hembygden.

Visserligen hade jag hört min fader väl hundra gånger omtala sin Upsalaid såsom den lyckligaste under sin lefnad, och äfven många andra äldre män hade jag hört beskrifva sin studenttid såsom en glad tid, men likväl hade jag svårt att fatta detta, då man ju egentligen var i Uppsala för att ta examen — det förskräckligaste jag dittills gjort mig begrepp om — och att man i Uppsala hufvudsakligen saknade sällskapslif. Jemnåriga af samma kön hade man ju der till öfverflöd, men huru var det möjligt att kunna lefva utan fruntimmerssällskap, hvilket var det jag mest värderade (på den tiden fanns inga kvinnliga studenter).

Julens fester och lekar

Det ställdes väl i utsigt ett intressant familjelif äfven i Uppsala, dels hos erkebiskopen, dels hos åtskillige professorer af min faders gamle vänner, men det var icke detsamma som vi redan hade der hemma i vår ort, der alla grannarna voro nästan såsom utgörande en familj, alla kallade hvarandra du, ynglingar och flickor, och alla eller många af dessa flickor voro så vackra och icke allenast det, utan så glada och trefliga; och när jag tänkte på Hedda och Carolina och Gustafva och Jeanette och ortens alla skönheter när och fjerran, och att jag nu måste skilja mig ifrån dem, icke mer leka hög och dufva eller kurra gömma eller "skrymt" eller springa

sista paret ut — den ljufva sommartiden förstås, på Söndagseftermiddagen, efter att ha träffats vid kyrkan och på kyrkovallen ha gjort upp hos hvem man skulle samlas, hvilket mest gick i sin gifna tur — och om vintern på kaffe klockan 3, icke senare, för att kunna ”hinna med” någonting, och det i skumrasket framför eldbrasan börjades så oskyldigt med ”liten lefver än” eller ”gömma ringen” eller ”fria på narri” eller ”sitta på understol” eller ”nosa björn” eller ”leda varandra på grön äng” eller ”fiska i min faders rike”, och öfvergick så småningom till ”låna eld” eller ”blindbock” eller ”skära hafre” eller ”räf och gås” eller ”stekta harar, gödda svin” eller ”fria till Simon i Sälle” eller ”kom, kom, min lilla vän, ska vi nappa!” — med eller utan panter, men helst med panter, och ju fler desto bättre, så att det samlades hela stora schalar fulla, när hattkullen ej längre förslog, hvarifrån med den största opartiskhet drogs upp ringar och broscher och örhängen och näsdukar och handskar och perlband och lorgnetter och berlocker och pennknifvar och nålhus och saxar och trådnystan och skjortknappar och allt hvad lösöre som fans, och så hvar det att ”långhänga” och ”stå i brunn” och ”tigga på polska” eller, om nåd skulle gå före rätt, sjunga en visa eller berätta en historia — till dess inga mer panter funnos att fiska upp ur hatten eller schalen.

Det hvar egentligen medan det ”dukades” (till supén) som pantlekarne florerade. Då kördes ungdomsskaran ur matsalen och in i någon liten trång sidokammare, der det behöfdes att vara goda vänner för att finna utrymmet stort nog. Men det var icke så noga; fick man inte plats, så satte man sig i knät på hvarandra.

Men icke all ungdom samlades der heller, ty först och främst döttrarna i huset, som skulle ombesörja dukningen och sedermera vid bordet bestrida uppässningen, utgjorde undantag och med dem en och annan af deras väninnor, som ville biträda dem i deras Marthasbekymmer. Äfven af ungherrarne deserterade en och annan en trappa upp på ”gästkammaren”, der de äldre herrarne, insvepta i ett tjockt moln af tobaksrök, sutto och drogo sin spader eller slogo ett slag i brädet, mycket ifriga hvem som skulle taga priset — en sexstyfver — som paraderade på skiljobalken mellan de begge hukarne.

Men fruarna, hvar höllo de då till hela tiden? I köket naturligtvis. Huru kunde de trifvas annorstädes än der? Derföre såg man dem också, strax efter det kaffet var drucket, försvinna den ena efter den andra genom den där dörren, som aldrig fick stå igen och hvarje gång den öppnades förrådde supéns mysterier genom doftet af en stekt hare eller en risgrynskaka eller crème brûlée — allt under musik af obligata mortlar, vispar och fräsande stekpannor.

”Ingen skilsmessa är så tung som den ifrån ungdomen”

Den som icke är uppvext på landet har aldrig haft någon ungdom. Och ingen skilsmessa är så tung som den ifrån ungdomen; och dubbelt tung blir skilsmessan om man på en gång säger farväl åt ungdomen och — landet. Man kan icke alldeles skiljas derifrån, ty tanken återvänder alltid dit. Äfven stadsbon söker sig gerna hvarje sommar ”åt landet”. Han

kallar det sommarnöje. Hvilken svag imitation af glädjen på det verkliga landet, som icke är inskränkt till en årstid, utan varar året om, från nyårsdagen till nyårsaftonen. Hos oss i Åby firades nyårsdagen med stor musik i kyrkan, som föranstaltades af organisten. Orgelverket var då förstärkt af tre eller fyra extra instrument, trakterade af musikanter från något af regementena. Bland dessa fick trumman ej saknas och syntes mig göra en dräplig effekt i koralerna, men sina hvirflar, crescendo och descrescendo under fermaterna (ett dröjande över notens tidsvärde).

Musikuppvaktning i nyårsnatten

Den morgonen väcktes vi af musik utanför fönstren ännu före dager, det vill säga, i fall vi icke voro vakna förut, ty vi hade oss väl bekant hvad som vore att förvänta och lågo derföre från tidigt på morgonen och lyssnade till desse virtuoser, som vi efter akustisk beräkning trodde oss kunna bedöma vara än i den, än i den granngården och utföra sin konsert, hvarmed de hade börjat redan klockan fyra på morgonen, men fingo ej komma till prestgården förr än klockan sex, för att icke väcka oss allt för tidigt.

— — — —

Sedan musikanterna gått var det att i salen duka ett stort bord för nya frukostgäster, ty der väntades såsom gratulanter ståndspersonerna bland sockenborna nästan mangrant, hvilka infunno sig klockan mellan åtta och nio och, efter utvexlade välgångsönskningar, hvart efter de komma undfägnades med en frukost enligt gammalt julprogram, hvarom man vid första anblicken kunde öfvertyga sig, då man på det rikt besatta bordet såg de rågade korgarna med ”grannt” bröd, finsiktadt rågbröd, limpa, vörtbröd, hvetebullar, välbesatta med russin, och det gula saffransbrödet, den stora kokta skinkan, väl beströdd med rifvet bröd och med smalbenet omlindadt med sirligt klippt papper, och den varma, ur ugnen just komna smörtårtan, som hörde till chokoladet. Denna frukost togs på stående fot, ty det led till kyrkdags, och när det ringde samman ville gerna hvar och en vara på sin plats, framför allt de bland de nyårsönskande, som ex officio måste vara der, såsom klockaren och kyrkvårdarne, och så var det för slädarne, hvaraf ”stallgården” stod full, att ”köra fram” den ene efter den andre, för att hemta sina herrskap, och det hvar ett pinglande af de många bjellrorne och ett frustande och gnäggande af de många hästarne, som blifvit litet otåliga öfver att stå och vänta och ”lågo på tömmen” för att ”spänna å stad” med sina resp. slädon, vare sig i ”rack” eller ”ryss” eller kappsläde, modiga af den goda julförplägningen, som började dopparedagen och slutade med Knut.

Frederik och Ada Ekbergs bröllop på Stora Hotellet, Ödeshög, sensommaren 1906. Se vidare på nästa sida.

Bjudningarna grep in i varandra som länkarna i kedjan

Hvad det dansades denna tid, d.v.s. från och med annandagen (juldagen tillbragte hvar och en hemma hos sig) till och med tjugondagen. Bjudningarna grepo in i hvarandra lik länkarna i en kedja, och det hvar med knapp nöd man emellanåt var hemma några timmar på förmiddagen, och denna tillbragtes då mest med att sofva, ty när man dansat tills det var stor dager och tagit glöggen, druckit kaffe samt frukosterat och så inberäknadt tiden, som åtgick för hemresan, så var det redan långt lidet på morgonen, och mången gång kom man icke hem alls på två, tre dagar, utan reste hela sällskapet från ena stället till det andra, efter att hafva slumrat några timmar i "syskonsäng" på golfvet, med en kudde under hufvudet, ingenting annat.

Någon trötthet kom icke ifråga — det var som om man varit av jern — icke heller några tunga ögonlock, och var det något som tyngde sinnet, så var det att det var jul endast en gång om året, ty man — d.v.s. ungdomen — skulle gerna haft lust att fortsätta med detta lif året om. Och de gamla voro icke stort bättre de heller; när gubbarne fingo sin kittel med varmt vatten mellan sig på golfvet och en sockertopp och ett dussin citroner och ett par kannor arrak och en citronklämmare och en punschslef, och började brygga och togo i ring och dansade omkring och sjöngo "varen välkommen, Jöns Andersson", eller någon annan gammaldags visa, så kunde man knappast tro att detta var samme allvarsamme män som med undantag af denna karnevalstid så förträffligt skötte sin jord eller sina masugnar eller sina embeten och sysslor.

Men med "Knut" var det också som om det fallit en bom för alla nöjena; julborden afdukades och leksakerna inlästes i sitt skåp, för att icke framtagas förr än nästa jul, "vagnarne" nedtogos af vinden och började surra i pigkammaren, slöjdrederkapen framtogs åter i drängstugan och klockar Carlholm hängde upp sin viol på väggen. Organist och

DENNA BILD TOGS VID FRU ADA EKBERGS BRÖLLOP — andra äktenskapet — på Stora Hotellet i Ödeshög sensommaren 1906. Personerna har identifierats av fröken Ingeborg Löf, Ödeshög.

Från vänster stående: fruarna Elisabeth Wernborg, Frida Lejon och Anna Andersson från Södergården, den senare nu bosatt i Linköping. Sittande: fröken Ingrid Fredriksson, gift med kantor Richard Johansson, St. Åby, kantor Emil Augustinsson, godsägare A. J. Andersson, Ornnäs, Magnus E. Berg, hr Bard, St. Åby, broder till bruden, Erik Wernborg, komminister J. Wernborg, brudgummen Fredrik Ekberg och bruden Ada, hotellets innehavarinna, hennes son Karl i ett tidigare äktenskap, fru Norrlander, tidigare ägare av hotellet, fru Bard, Stora Åby, fru Aman, Stora Åby, fru Eva Rydell, fru Amanda Fredriksson, konduktör Fredriksson ytterst i profil. Vidare bland gästerna fabrikkör A. L. Bäck, (bakom Bard), handl. A. Nöjd, sanjunkare Teodor Werner med fru Anna, plåtslagare Rydell, andra man fr. höger högst upp, järnhandlare Emil Johansson syns till vänster om Nöjd snett över Bäck. Fru Ingrid Johansson är ännu bosatt i Ödeshög.

De tre pojkarna i gröngräset är från vänster Folke Löf, Martin Augustinsson och Arvid Werner och flickorna är Elsa Werner, Märta Augustinsson, Elsa Holstensson, Ingeborg Löf, systerdöttrar till bruden följer och därefter Tyra Berg.

klockare i Vestra Tollstad, var den mest anlitade att spela till dans på julkalasen. Han spelade sjelf violin och hade tvenne biträden, af hvilka den ena, en sockenskräddare, blåste klarinett och det andra, en kollega från någon grannsocken, "höll basen" på violoncell. Med hvilken hjertklappning hördes icke de första tonerna, då desse konstnärer började stämma i sin vrå bakom bordet med de två ljusen och de små notböckerna på!

Julbaksprov till grannarna

Det var en sed i orten att då det bakades till jul, skickade grannarne till hvarandra prof på baket af alla sorter. Ett särskildt bak gjordes af så kalladt "fattigbröd", ty till jul erhöles de "begärande" (kommo mest från främmande socknar utåt slätten) icke stycken af bröd i sin påse, såsom eljest vanligt, utan hela kakor. Folkets bord stod under hela jultiden dukadt med en mängd bastanta saker, hvaribland det rökta svinhufvudet (en reminiscens från hednatiden) intog hedersplatsen.

Hvar och en af husfolket hade också sin julhöj "grannt" bröd framför sig på sin plats, men af detta skars under julen nästan intet, utan låg der mest som ett skådebröd, för att när julen med tjugondedagen var ute, af hvar och en som disponerade "högarne" göra presenter deraf till föräldrar eller anhöriga. Att brödet då var hårdt som sten togs icke så noga. Äfven högarne på barnens julbord rördes knappast, med undantag af pepparkakorna och russinen i julkusarna, hvilka vanligen försvunno redan julaftonen, och samlades detta bröd ihop jemte hvad som var kvar af den kokta skinkan, bringan, köttkorfven o.s.v. och skickades upp i fattigstugan, der det blef kalas på qvarlefvorna.

Äfven i stall och ladugård bestods under julen bättre förplägnad än eljest; på havre, hö och asplöf sparades icke för hästarne, och för hvarje kreatur i ladugården lades julaftonen en "nek" otröskad hafre, att äfven de skulle veta att det var jul. Ej heller sparvarne blefvo lottlösa, ty för deras räkning ställdes uppå taket äfven en hafrenök.

Julmat av traditionell modell

På förmiddagen (julaftonen) buro pigorna upp sina "vagnar" (östgötabenämningen på spinnrockar) på vinden för att stå der tills julen var ute, och "vedvrån" staplades full med ved, så att sådan icke behöfde bäras under juldagarne. När svinhufvudet och fläsket voro kokta julafton (på förmiddagen) och färdiga att tagas ur den stora grytan, kom hvar och en af husfolket med sin halfva eller fjerdedels kaka rågröd och doppade i flottet, och smakade detta rätt skönt.

Jag hade för min del en synnerlig förkärlek för "folkets mat" och föredrog den (som framsattes till deras "dagvard" — icke frukost, ty den bestod endast af ett stycke bröd och förtärdes redan klockan fyra på morgonen — klockan nio) framför den tallrik mjölk med ett stycke knäckebröd, som utgjorde "småherrskapets" vanliga frukost. Folkets dagvard var basant, bestod för det mesta af paltbröd med mjölksås eller spickesill med

oskalad potatis eller stekt fläsk och kokta "jordpära" (potatis). Dessa doppades gerna i enbärssirap eller åtos med krösamos (lingon), syltade med samma slags sirap. Smakade förträffligt, och fann jag mig särdeles lycklig, när jag äfven kunde bli delaktig af denna måltid i stället för den reglementerade mjölkmaten.

Ottan började kl. tre

Hvad allmogen beträffar, så sof den nästan icke alls julaftonen. Dertill var ej tid, om de — åtminstone för de mera långväga — skulle kunna vara i kyrkan till julottan, klockan tre (framflyttades under min fader till klockan sex, hvilket icke skedde utan protester å allmogens sida, som ogerna frångick sin gamla vanliga tid). Mellan julottan och högmessan var omkring en halv timmes uppehåll, hvarunder frukosterades i sockenstugan af medhavd matsäck, och hela gudstjensten var för det mesta slut ett godt stycke före dager, så att under hemresan begagnades bloss och kördes i kapp, ty den som först kom hem skulle också först få skörda.

Julafton bredde allmogen allmänt halm på golvet, och fördrefs tiden efter qvällsvarden (östgöten bestod sig gerna sötgröt julaftonen, men grannen, smäländingen, åt den kvällen ärter, hvilket för honom var en raritet; mångfaliga gånger, när det led till jul, kom det hem till Åby prestgård småländingar resande flere mil enkom i det ärendet att köpa en kappe ärter till jul) med att leka "mussla skor", då hela familjen, husbondfolk och tjenare, satte sig i en ring på golvet, med föterna inåt, och sköto emellan sig under benen en sko, som den hvilken befann sig inuti ringen hade till uppgift att ta fatt på.

Wallinska psalmboken ogillades

Hvarje familj medhade till kyrkan ett ljus, som stacks i ett i bänken för ändamålet borrhadt hål eller sattes på ett slags af trä svarfvad ljusknekt eller fackla, hvilken då återigen stacks i hålet. Dessa facklor förvarades i sakristian och utdelades så långt de räckte. De öfverblifna ljusstumparne tillvaratogs af klockaren och utgjorde en hans sportel (extraförtjänst).

Då ännu sjöngos gamla julpsalmer, blandade med latin, såsom Puer natus in Betlehem (ett gossebarn är fött i Betlehem), hvilken jag tyckte gjorde ett särdeles högtidligt intryck med sin munklatin och gamla svenska. Antagandet af den nya psalmboken (1818) väckte i församlingarna sådant motstånd, att min fader nödgades hos konstistorium begära anstånd ett par år med antagandet, och skedde detta sålunda småningom, mest vid avslutande af äkta förbund, ty enligt gammalt bruk skall i första lysningsdagen fästmannen gifva fästmon en ring, ett par handskar och en psalmbok, och då gamla psalmboken ej vidare lades upp och de i bokhandeln återstående exemplaren snart utsåldes, så fans ingen annan utväg än att till dessa lysningspresenter köpa nya psalmboken, som på detta sättet inom församlingarna förvärfvade sig medborgarrätt. Ännu många år derefter såg man i stolarne liggande exemplar af gamla psalmboken, i sitt nötta och defekta skick vittnande om att de begagnades så länge de ännu förmådde göra tjenst.